Discussiepaper: Waarde van open voor het onderwijs. 10 oktober 2024
Michiel de Jong, Marijn Post (HAN), Ria Jacobi (Inholland), Nicolai van der Woert (Radboud UMC) Robert Schuwer (Emeritus lector Fontys).

Er is binnen het onderwijs veel aandacht voor het maken, bewerken, publiceren en delen van open leermaterialen, ten behoeve van onderwijsvernieuwing. Wij zien dat er tot op heden echter nog te weinig aandacht is voor de toepassing van open leermaterialen en het aannemen van open waarden in het onderwijs. Ook al zijn er diverse programma's geïnitieerd vanuit SURF en was het werken met Open Leermaterialen een strategisch doel van het ministerie van OC&W.
In deze discussiepaper gaan wij daar dieper op in, aan de hand van een overzicht van de waarde van 'open' voor het onderwijs. Dit kan fungeren als startpunt voor een bredere discussie over de motieven voor Open Education en de strategie om het toe te kunnen passen in het onderwijsontwerp, zowel binnen het WO, het HBO, als het MBO.
Dit artikel is geschreven door de experts Digitale Leermaterialen Npuls en collega's uit de community[1].

1. Inleiding

Open Education is al jaren een internationaal erkend begrip in het onderwijs, waar het Nederlandse HBO en WO al sinds de start van het Nationale Versnellingsplan voor Onderwijsinnovatie met ICT werkt aan het vaststellen van de waarde voor het Nederlandse onderwijs. Inmiddels is er met de nationale programma's Impuls (Open Leermaterialen) en Npuls (transformatiehub digitale leermaterialen) veel capaciteit en investeringsruimte beschikbaar om het thema verder te brengen ten behoeve van het onderwijs. Beide gestimuleerd, al sinds 2015, via de strategische agenda van het ministerie van OC&W.
In de genoemde programma's is er veel aandacht voor het maken, bewerken, publiceren en delen van open leermaterialen, ten behoeve van onderwijsvernieuwing. Wij zien dat er tot op heden echter nog te weinig aandacht is voor de toepassing van open leermaterialen en het aannemen van open waarden in het onderwijs. Daarbij merken we ook dat het nog niet bij iedereen bekend is dat in de WHW (niet bij MBO) is beschreven dat we onze kennis delen met de maatschappij. Dat doen we via kennisproducten, waaronder ook leermaterialen vallen.
In deze paper gaan wij dieper in op de open waarden van onderwijs. Dit doen we aan de hand van een overzicht van de waarde van 'open' voor het onderwijs. We hopen dat de paper een startpunt voor discussie is over de waarde van open voor onderwijs. Allereerst gaan we in op het begrip 'Open Education'.

Het begrip 'Open Education'
Het begrip Open Education is tot op heden niet op een eenduidige wijze gedefinieerd (Schuwer & Jansen, 2024). Om een accurate stand van zaken te kunnen geven over Open Education, is dit wel noodzakelijk. Er zijn wel twee type kernkarakteristieken van Open Education beschreven om het te duiden:

[1] Tezamen vormden zij de Special Interest Group Open Education, die op dit moment on hold is gezet.

- *waarden gedreven karakteristieken* met de nadruk op hoe Open Education een verrijking is van de doelen van onderwijs en de wijze waarop onderwijs is ingericht (inclusief, gelijkwaardig, toegankelijk en kwalitatief).
- *instrumenteel gedreven karakteristieken*: dit zijn elementen waarmee de waarde van Open Education voor een instelling kan worden gerealiseerd (Schuwer: www.robertschuwer.nl/?p=3869).

In de Nederlandse context wordt de strategische richting van Open Education vooral geassocieerd met werken met open leermaterialen (Open Educational Resources, naar de UNESCO definitie) of met Open Collecties (platforms voor het opslaan en delen van leermaterialen). Wij observeren echter dat in deze associatie nog niet concreet wordt ingezet op hoe het werken met open leermaterialen daadwerkelijk bijdraagt aan een verbetering van het onderwijs. Dit komt met name door een gebrek aan een duidelijk vastgesteld en evidence-based waardevoorstel van onderwijs met open leermaterialen. Voor deze notitie over de stand van zaken rondom Open Education bieden wij met name een verdieping op de waarden gedreven karakteristiek. Waarbij genoemd dat we hanteren Open Education als het 'werken met open leermaterialen'.
Een andere observatie die wij maken, is dat Open Education faciliterend is voor een aantal grote thema's en ontwikkelingen binnen het MBO, HBO en WO. Dit verband wordt nog onvoldoende gelegd in het onderwijs, onderwijsbeleid en -strategie of in diverse programma's rondom Open Leermaterialen. En nog een observatie is dat op veel plekken wel aandacht is voor open science, maar dat nog niet zo het verband wordt gezien tussen open science en open education; beide streven na de ontwikkelde kennis(producten) te delen met onze samenleving. Om die reden bieden wij een verdieping op hoe Open Education deze thema's en ontwikkelingen versterkt.

In deze discussiepaper gaan wij in op het waardevoorstel voor het breder implementeren van de principes van Open Education (par 2), en de katalysator die het kan zijn voor grote thema's in het onderwijs als leven lang ontwikkelen en flexibilisering (par 3). Daarna geven wij een overzicht van de huidige stand van zaken van de strategische ontwikkelingen op het gebied van Open Education binnen de Nederlandse instellingen en op internationaal gebied (par 4 en 5). We sluiten deze notitie af met een voorstel voor een vervolg.

2. Uitgangspunt: waarde van open voor onderwijs

De laatste jaren observeren we versterkte aandacht (verklaring nationale aanpak) en een groeiend aanbod van open leermaterialen en commerciële digitale leermaterialen vanuit (educatieve) uitgevers en instellingen. We zien ook dat veelal Open Education en Open leermaterialen niet verbonden zijn met belangrijke bewegingen in het hoger onderwijs met betrekking tot de strategische agenda van het Ministerie van OC&W richting 2025, zoals leven lang ontwikkelen, flexibiliseren, toegankelijkheid van het onderwijs, regionale verankeringen en internationale samenwerking. Bovendien draagt het inzetten van Open Education ook bij aan de publieke waarden van onderwijs die zijn gedefinieerd in sustainable development goal 4: inclusiviteit, gelijkheid, toegankelijkheid en kwalitatief goed onderwijs (SDG4). Het is daarom

van belang om meer duidelijkheid te verschaffen over de meerwaarde van Open Education voor het Hoger Onderwijs (aan de hand van deze strategische doelen.

In hoofdlijnen draagt Open Education en het gebruik van open leermaterialen bij aan het realiseren van (publieke) waarden binnen het onderwijs, zoals onder meer gedefinieerd in sustainable development goal 4: inclusiviteit, gelijkheid, toegankelijkheid en kwalitatief goed onderwijs voor iedere wereldburger (SDG4) (UNESCO, 2019).. En daarmee werken we de waarden gedreven karakteristieken uit:

- **Inclusief en divers onderwijs**
  Studenten hebben beschikking over (toegang tot) divers leermateriaal waardoor zij gerichtere keuzes kunnen maken over de leerstrategie die bij hen past. Dit geeft extra mogelijkheid voor persoonlijk en flexibel leren en versterkt daardoor de autonomie op het leren. Daarnaast is ook het waarderen van de diversiteit essentieel: het benadrukken van meerdere perspectieven en dat iedereen, vanuit dat perspectief, een waardevolle bijdrage kan leveren. Dit betekent dat een cultuur van open delen docenten in staat stelt hun (online) onderwijspraktijk te verrijken en beschikking te hebben over leermaterialen vanuit diverse perspectieven.
- **Kansengelijkheid in onderwijs**
  Het gratis of gemakkelijker (open) toegang geven tot onderwijs- en onderzoeksresultaten is een belangrijke randvoorwaarde voor kansengelijkheid in het onderwijs. In de basis kan iedereen alleen een gelijkwaardige leerervaring hebben als zij te allen tijde toegang tot hetzelfde aanbod van kennisproducten hebben. Kennisproducten zijn onder meer leermaterialen, publicaties en onderzoeksdata, en ook studentproducten.
- **Toegankelijkheid van onderwijs**
  Toegankelijkheid van onderwijs betreft ook dat studenten toegang hebben en krijgen (letterlijk) tot kennisproducten. Waarmee studenten een gelijkwaardige leerervaring kunnen hebben. .
- **Kwalitatief goed onderwijs**
  Het stimuleren van delen en hergebruiken van leermaterialen versterkt kenniscirculatie: afgeronde kennisproducten toegankelijk voor anderen zijn tegelijkertijd weer een startpunt voor doorontwikkeling. Zo stimuleert het delen en hergebruiken van kennisproducten de reflectie en het gesprek over deze producten. Dit verhoogt de kwaliteit van kennisproducten, doordat er een cultuur ontstaat van verrijking van elkaars werk. Iedereen kan nieuwe waarde aan leermaterialen toevoegen. We spreken als het ware van een lifecycle van kennis c.q. informatie.
  Bovendien ontstaat er een sterkere verbinding met de samenleving, omdat kennisproducten toegankelijk zijn en daarmee het onderwijs meer transparant wordt.

3. Thema’s en Ontwikkelingen versterkt door Open Education

Gezien de ontwikkeling van belangrijke thema's en ontwikkelingen als flexibilisering en leven lang ontwikkelen (LLO), is het van belang om in te zoomen hoe Open Education deze thema's

versterkt. Zo vraagt flexibilisering om toegang tot divers materiaal voor persoonlijke rijke leertrajecten. Leven lang ontwikkelen vraagt om duurzame kenniscirculatie, zodat professionals ook na het afronden van hun opleiding verbonden kunnen blijven aan hun instelling. Zo creëer je een open kenniscultuur waarbij lerenden toegang hebben tot open leermaterialen en deze open leermaterialen kunnen (her)gebruiken in de eigen beroepspraktijk (Open Pedagogy: Aanjager voor Betekenisvol Leren). Open Education heeft daarmee meerwaarde voor onderwijs en hierdoor ook een directe impact op de samenleving. (www.uu.nl/onderzoek/open-science/themas/open-education).
Dit werken wij uit aan de hand van vier onderwerpen die sterk verankerd zijn in flexibilisering en LLO:

- **Innovatie rondom complexe vraagstukken**
  Het samen co-creëren van nieuwe kennisproducten of hergebruiken en doorontwikkelen van reeds bestaande kennisproducten is een randvoorwaarde voor studenten om te kunnen werken aan complexe vraagstukken. Het oplossen van deze vraagstukken vraagt actueel, toegankelijke en beschikbare (interdisciplinaire) kennis. Hieruit vloeit voort dat het van belang is gezamenlijk op te trekken in onderwijs en onderzoek: relevante wetenschappelijke informatie wordt beoordeeld en ingezet door studenten om problemen op te lossen.
- **Ontwikkelen van essentiële digitale (informatie)vaardigheden**
  Het zoeken, evalueren en gebruiken van open informatie is een belangrijk aspect in de ontwikkeling van digitale skills, informatievaardigheden en peer(review) skills van studenten.
- **Betekenisvolle leerervaring**
  Actief meewerken aan de informatievoorziening vergroot de betrokkenheid die studenten voelen bij hun onderwijs en daarmee ook hun activiteit in de les (Open Pedagogy: Aanjager voor Betekenisvol Leren). Dit kan versterkt worden door studenten te leren om als professional deel te nemen aan een vakcommunity en daarmee verantwoordelijkheid en eigenaarschap te nemen over zijn of haar onderwijsproducten. Ook geeft het studenten een directe aanleiding om met een kritisch blik te kijken naar de inhoud en kwaliteit van digitale leermaterialen vanuit een bepaald vakgebied.
- **(Inter)nationale samenwerking en uitwisseling**
  Open netwerken zijn een katalysator voor het samenwerken aan onderwijs ontwerp in instelling overstijgende vakcommunity's. Dit stelt instellingen in staat om samen te werken aan een flexibel onderwijsaanbod en het maakt het voor studenten meer inzichtelijk hoe opleidingen van verschillende instellingen aan elkaar gerelateerd zijn.

4. Stand van zaken Open Education binnen Nederland

Er zijn de laatste jaren grote ontwikkelingen geweest rondom Open Education binnen Nederland. Op landelijk niveau is er sprake van strategische ontwikkelingen, terwijl op instellingsniveau visie- en beleidsontwikkeling en ICT-infrastructurele ontwikkelingen zichtbaar zijn. Deze ontwikkelingen focussen zich echter voornamelijk op de ontwikkeling van open

leermaterialen en niet op de waarden gedreven karakteristiek van Open Education. Wij zetten deze ontwikkeling hier uiteen.

Strategische ontwikkelingen rondom open leermaterialen
Tot nu toe hebben de ontwikkelingen rond open leermaterialen zich afgespeeld rondom het open toegankelijk maken van leermaterialen (losse materialen of collecties). Zo is in de Strategische Agenda HO2025 de expliciete ambitie uitgesproken om wereldwijd een voortrekkersrol te gaan nemen in het delen van leermaterialen. De doelstelling is dat "*(…) alle docenten aan Nederlandse HO-instellingen hun onderwijsmateriaal open beschikbaar stellen (Open Access Hoger Onderwijs) (…)*" en "*(…) dat Nederlandse instellingen elkaars MOOC's en 'Open Educational Resources' erkennen.*". Sindsdien is er door het ministerie, SURF en de HBO- en WO-instellingen werk gemaakt van het realiseren van deze ambitie, met name via de Stimuleringsregeling Open en online onderwijs, het Versnellingsplan Onderwijsinnovatie met ICT en op dit moment wordt dit doorgezet via het Nationaal Groeifonds Npuls (Transformatiehub Digitale Leermaterialen).
Met de publicatie van de Verklaring Nationale Aanpak Regie op Leermaterialen hebben de HBO- en WO-instellingen in Nederland zich eraan gecommitteerd om een leidende positie in te nemen in de digitalisering van het onderwijs, specifiek op het gebied van het aanbod van digitale leermaterialen. In de publicatie is vastgesteld dat digitalisering van het onderwijs doorzet, ongeacht welke rol de onderwijsinstellingen inneemt. Echter, als de HBO- en WO-sectoren niet de regie pakken op de digitalisering, zal die rol onvermijdelijk worden ingevuld door commerciële aanbieders van onderwijscontent en onderwijstooling. Dit zal ertoe leiden dat onderwijsinstellingen hun zeggenschap over het ontwerp van leermaterialen verliezen op het gebied van kosten, eigendom, gebruiksrechten en auteursrecht (rapport digitale leermaterialen in het hoger onderwijs).
De Verklaring Nationale Aanpak Regie op Leermaterialen is ook een leidend document geweest bij de vorming van de transformatiehub digitale leermaterialen van het programma Npuls. Onderdeel van deze transformatiehub is de nationale community voor open leermaterialen (Community edusources). Het doel hiervan is om beleidsadviseurs, projectleiders, informatiespecialisten en onderwijskundig ICT-professionals samen te brengen in een nationale community, om de ontwikkeling van onderwijs met open leermaterialen te versnellen en de waarden van Open Education met elkaar invulling te geven. Deze community is de voornaamste bron voor het volgen van ontwikkelingen in en ophalen van vraagstukken uit de MBO-, HBO- en WO-instellingen op het gebied van open leermaterialen. Daarnaast heeft Npuls ook alle MBO-, HBO- en WO-instellingen gevraagd om sleutelteams samen te stellen die strategische beslissingen rondom dit thema kunnen maken voor deelnemende instellingen.

Als we kijken naar de onderwijssectoren, zien we dat het WO als sector verder is dan het MBO of het HBO, met name omdat er vanuit de koepelorganisatie UNL formele afspraken worden gemaakt over de relaties tussen Open Science en Open Education. Tot op heden is Open Education nog geen onderdeel van de strategische agenda van de VH of de MBO-raad.
Als we kijken naar waar Nederlandse onderwijsinstellingen staan in hoofdlijnen:

- **Visie- en beleidsontwikkeling**
  Bij slechts enkele instellingen is er een visie en beleid gerealiseerd rondom Open Education in verschillende vormen (zoals TU Delft OER policy, HAN visie op leermaterialen, Universiteit Utrecht connecting Education & Open Science; WUR). Daarnaast is een groot aantal instellingen bezig met planvorming binnen de onlangs gelanceerde Npuls OpenUp-regeling. Sommige instellingen vertrekken vanuit een visie op onderwijs met open leermaterialen, andere vanuit Open Education en weer anderen vanuit Open Science (waar Open Education dan een onderdeel van is).
- **Communityvorming**
  Op dit moment bestaat de landelijke community rondom open leermaterialen voornamelijk uit informatiespecialisten, werkzaam voor bibliotheek of mediatheek. Daarnaast bestaat deze groep uit enkele projectleiders en enkele beleidsadviseurs. Voor een impactvolle community is het echter essentieel dat deze groepen evenredig vertegenwoordigd zijn, en dat de community ook wordt verrijkt met onderwijskundige professionals.
  Naast de landelijke community zijn er al een groot aantal inhoudelijke vakcommunity's gevormd, die veelal instellingsoverstijgend samenwerken. Deze vakcommunity's hebben de afgelopen jaren pilots en experimenten uitgevoerd met het ontwikkelen van open collecties van leermaterialen en de toepassing van Open Education. Deze vakcommunity's lopen wel tegen problemen aan met de verduurzaming van hun ontwikkelde content en de community zelf.
- **ICT infrastructurele ontwikkelingen**
  Alle MBO-, HBO- en WO-instellingen hebben in mindere of meerdere mate een ICT-infrastructuur voor het delen en hergebruiken van open leermaterialen, maar die is nergens voldoende ontwikkeld om op grote schaal te kunnen toepassen binnen de instelling. Npuls heeft de ambitie om met landelijke digitale sectorvoorzieningen hierop in te spelen om instellingen te helpen met het samenstellen van een aanbod van tooling en platforms die in hun architectuur is op te nemen.

5. Internationale stand van zaken Open Education

In 2019 stemden de lidstaten van **UNESCO**, waaronder Nederland, *unaniem* voor accepteren van de Recommendation for OER. Door ondertekening ervan committeerden de lidstaten zich gebruik van open leermaterialen in alle onderwijssectoren zo goed mogelijk te realiseren. Hiermee wordt een grote bijdrage geleverd aan realisatie van SDG4, onderwijs van hoge kwaliteit voor iedereen. De Recommendation omschrijft 5 doelen met actielijnen:

1. Capaciteitsopbouw van belanghebbenden voor het creëren, toegankelijk maken, hergebruiken, aanpassen en herdistribueren van OER: Lidstaten wordt aanbevolen om capaciteitsopbouw, bewustmaking, gebruik, creatie en uitwisseling van OER strategisch te plannen en te ondersteunen op institutioneel en nationaal niveau, gericht op alle onderwijssectoren en -niveaus.

2. Ondersteunend beleid ontwikkelen: Lidstaten moeten, afhankelijk van hun specifieke omstandigheden, bestuursstructuren en grondwettelijke bepalingen, beleidsomgevingen ontwikkelen of stimuleren, ook op institutioneel en nationaal niveau, die effectieve OER-praktijken ondersteunen.
3. Het aanmoedigen van effectieve, inclusieve en rechtvaardige toegang tot OER van hoge kwaliteit: Lidstaten worden aangemoedigd om de creatie, toegang, hergebruik, herbestemming, aanpassing en herdistributie van inclusieve en rechtvaardige OER van hoge kwaliteit voor alle belanghebbenden te ondersteunen.
4. Het stimuleren van de ontwikkeling van duurzaamheidsmodellen voor OER: Lidstaten wordt aanbevolen om, overeenkomstig hun specifieke omstandigheden, bestuursstructuren en grondwettelijke bepalingen, de ontwikkeling van alomvattende, inclusieve en geïntegreerde duurzaamheidsmodellen voor OER te ondersteunen en aan te moedigen.
5. Bevordering en versterking van internationale samenwerking: Om de ontwikkeling en het gebruik van OER te bevorderen, moeten de lidstaten internationale samenwerking tussen alle relevante belanghebbenden bevorderen en versterken, zowel op bilaterale als op multilaterale basis.

Deze vijf actielijnen bepalen grotendeels de activiteiten rond open leermaterialen, wereldwijd. Daarbij zien we een beweging dat de vraag van evidence over de waarde van openheid in onderwijs steeds aandacht krijgt. Ook hier is een pleidooi voor een waardengerichte aanpak van Open Education (nationaal en internationaal) en onderscheiden we ook andere instrumenten dan alleen OER. Dit onderschrijft wat we in de inleiding al hebben benadrukt.

6. Overwegingen voor gesprek ten aanzien van de Waarde van Open Education

Inmiddels begint binnen de landelijke community edusources het besef te ontstaan dat het onderwijs met open leermaterialen een grotere organisatieverandering vereist, waarbij stakeholders uit alle lagen van de organisatie zijn betrokken. De transformatiehub Digitale Leermaterialen heeft de opdracht om de beweging naar open (als waarde) en het stimuleren van delen en hergebruik van open leermaterialen te faciliteren voor MBO- HBO, en WO-instellingen, en commerciële partijen daar goed bij te betrekken. Hierbij is leidend dat de regie op leermaterialen bij de instellingen ligt. In samenwerking met Surf wordt hiervoor een landelijke ICT-infrastructuur gebouwd en wordt de community van onderwijskundig ICT-professionals actief onderhouden.
Vanuit de instellingen is er behoefte meer richting te geven aan de beweging van Open Education. De Transformatiehub Digitale Leermaterialen wil in deze discussie een belangrijke (stimulerende) rol spelen. Ook vanwege het feit dat de link met de onderwijskoepel organisaties (MBO-raad, VH en UNL) sterk is. Een gezamenlijk gesprek bevelen we aan. Wij stellen in deze notitie een aantal gespreksonderwerpen voor, die aandacht en uitwerking behoeven:

- *Betekenis geven aan de waarde van open voor onderwijs*
  Het waardevoorstel van onderwijs met open leermaterialen, en daarmee Open Education, moet verder verkend en verdiept worden. Daarnaast moet het gesprek niet alleen gaan over digitale open leermaterialen, maar over de (meer)waarde van onderwijs met digitale open leermaterialen: het verbinden met SDG4, met publieke waarden. Kenniscreatie reikt verder dan het maken van kennisproducten, het gaat over waarde creatie. En dit kan in co-creatieproces met diverse stakeholders (docenten, studenten, werkveld e.a.) .
- *De waarden van open verbinden met trends in het onderwijs (MBO, HBO en WO)*
  Onderwijs met open leermaterialen beperkt zich niet tot het maken, bewerken en delen van open leermaterialen. Onderwijs met open leermaterialen kan een aanjager c.q. versterker zijn voor de trends die we in het onderwijs (MBO, HBO en WO) zien: flexibilisering (beschikking hebben over diverse leermaterialen), Leven Lang Ontwikkelen (kenniscirculatie voor innovatie) en het ontwikkelen van informatievaardigheid als onderdeel van digitale geletterdheid bij docenten en studenten.
- *Beleid (MBO-HBO-WO) op publiceren en (her)gebruiken van open leermaterialen in het onderwijs om de beweging naar waarde van open te versterken*
  In de gesprekken over auteursrecht op leermaterialen, wordt steeds nadrukkelijker gestuurd op open kennisproducten. In deze gesprekken is het belangrijk om in de uitwerking de waarden van open mee te nemen. Hierbij zal expliciet meer aandacht moeten komen voor het hergebruiken van bestaand open leermateriaal en het maken van leermateriaal wat makkelijk herbruikbaar is.

Bronnen

Schuwer, R., & Janssen, B. (2024). Let's Get Practical! Two Frameworks to Improve Practices of Open Education. *Open Praxis, 16*(2), pp. 258–268. DOI: https://doi.org/10.55982/openpraxis.16.2.653